

Лекція 3

Структура педагогічної діяльності викладача

Сучасному педагогу вищої школи для ефективного виконання педагогічних функцій важливо усвідомлювати структуру педагогічної діяльності та її основні компоненти, уміти вдосконалювати свої педагогічні дії та професійно важливі вміння, розвивати психологічні якості, необхідні для своєї професійної реалізації.

Кожен компонент педагогічної діяльності у своїй внутрішній основі містить творчий елемент, що відображає комбінування методів і засобів навчання й вибір форм його організації.

Щоб отримати новий результат – навчити студентів – кожен викладач спочатку здійснює пошук матеріалу, накопичує знання, що можуть стати основою для визначення тенденції, закономірності або переформулювання проблеми, узагальнює їх, а потім приймає рішення щодо реалізації в конкретній формі та здійснює контроль (перевірку). Даючи нові знання студенту, викладач посилює його віру у свою здатність до відкриттів. Викладач навчає студентів висловлювати здогадку або припущення, перевіряти свою інтуїцію, спрямовує на подальший логічний аналіз висунутої ідеї. Він формує у студентів впевненість у своїх силах, віру у свою здатність вирішувати задачі через демонстрацію в процесі навчання позитивних емоцій (здивування, радості, симпатії, переживання успіху тощо). Викладач тренує у виробленні можливих рішень (припущень), результатом чого стає суттєве підвищення **показників** швидкості (кількісна характеристика продуктивності – число продуманих варіантів), гнучкості (кількість якісно різних категорій, до яких може бути віднесена кожна відповідь) й оригінальності (показник, протилежний частоті цієї відповіді у стандартній вибірці досліджуваних) мислення. Він усіляко стимулює прагнення студента до самостійного вибору цілей, задач і засобів їхнього вирішення.

Психологічна наука розглядає педагогічну діяльність як складну багаторівневу динамічну систему, яка містить такі структурні елементи:

- **1. Мета професійної педагогічної діяльності.** Вона полягає у вихованні особистості в гармонії із собою, соціумом і природою, залученні людини до цінностей культури. Тобто мета постає як особлива місія, призначення якої - творення і самовизначення особистості в культурі, утвердження людини в людині.
- **2. Зміст викладацької діяльності.** Він охоплює процес організації навчальної діяльності учнів, спрямованої на засвоєння ними предметного соціокультурного досвіду як основи і умови розвитку; процес організації власної діяльності.

- **3. Засоби діяльності вчителя.** До них належать наукові (теоретичні та емпіричні) знання; тексти підручників і результати самостійних спостережень учнів як носії знань; допоміжні засоби (технічні, графічні, комп'ютерні тощо).

- **4. Результат викладацької діяльності.** Ним є розвиток здобувача освіти, його особистісне, інтелектуальне удосконалення, становлення його як особистості, суб'єкта навчальної діяльності.

- **5. Суб'єкт педагогічної діяльності.** Це викладач, інструменти впливу якого - його особистість, знання, уміння, почуття, воля.

- **6. Об'єкт педагогічної діяльності.** Він специфічний, оскільки здобувач освіти є одночасно об'єктом і суб'єктом, адже освітній процес продуктивний лише за умови поєднання елементів самовиховання і самонавчання здобувача. Більше того, педагогічний процес змінює не лише здобувача, а й педагога, розвиваючи в ньому одні якості, викорінюючи інші.

Схематично структуру педагогічної діяльності викладача можна подати так: визначення педагогічних цілей і завдань -" вибір засобів і способів розв'язання поставлених завдань (кого вчити? кому вчити? що вчити? як вчити?) -" аналіз і оцінювання педагогічної діяльності (порівняльний аналіз запланованого і реалізованого в діяльності вчителя).

Якщо розглядати діяльність учителя ширше, то до цих елементів, які реалізують переважно на уроках, слід додати ще підготовчий і позаурочний.

У педагогічній науці стосовно педагогічної діяльності переважає підхід, який полягає у виокремленні її компонентів як відносно самостійних видів діяльності.

Структуру педагогічної діяльності викладача вищої школи становлять: конструктивний, організаційний, комунікативний і дослідницький (гностичний) компоненти. Визначені компоненти автори характеризують таким чином.

Гностичний компонент передбачає систему знань та умінь викладача, спрямовані на реалізацію пізнавальної діяльності, що є основою його професійної діяльності. Цей компонент пронизує дослідницьку діяльність викладача, оскільки спрямований на діагностування, аналіз, самоаналіз результатів власної педагогічної діяльності, навчально-виховного процесу, рівня навчальних досягнень студентів. Він є стрижнем усіх інших компонентів, оскільки впливає на рівень творчості при здійсненні викладачем педагогічної діяльності.

Конструктивний компонент педагогічної діяльності викладача вищої школи забезпечує реалізацію важливих завдань у діяльності педагога, а саме: структурування курсів, які він читає; підбір конкретного навчального матеріалу до теми; вибір методів, форм, прийомів, що є найефективнішими для конкретної ситуації; планування навчальної, виховної й дослідницької роботи.

Організаційний компонент слугує упорядкуванню, самоорганізації власної педагогічної діяльності, процесу навчання й виховання студентів. Комунікативний компонент забезпечує здійснення всіх видів педагогічної діяльності викладача вищої школи. Саме від рівня комунікативності, стилю спілкування викладача залежить легкість встановлення контактів із студентами, викладачами-колегами, адміністрацією, батьками тощо. Завдяки комунікативним здібностям викладач передає навчальну інформацію студентам, активізує їхню навчально-пізнавальну діяльність, налагоджує наукові контакти з іншими науковцями, висвітлює різні наукові положення, погляди, думки з досліджуваної наукової проблеми у власних публікаціях.

Кожен компонент педагогічної діяльності вимагає від викладача вищої школи ще й спеціальних знань, умінь і навичок.

Уміння викладача вищої школи: конструювання інформації (**конструктивний компонент**); залучення тих, хто навчається до корисного для них виду діяльності (**організаторський компонент**); забезпечення зустрічних бажань учитися (**стимулюючо-мотиваційний компонент**); створення здорового мікроклімату в навчальному процесі (**комунікативний компонент**); здійснення зворотнього зв'язку (**комунікативно-дослідницький компонент**); **когнітивно-моделюючі й конструктивно-моделюючі**.

Неважко помітити як розмаїття визначень педагогічної діяльності, так і безліч наукових підходів, у межах яких відбувається дослідження її структури.

Беручи до уваги зазначені погляди, принагідно зазначимо, що **специфіка педагогічної діяльності викладача вищої школи**, яка вирізняє її з-поміж інших видів діяльності, полягає в тому, що це:

1) особливий вид діяльності, об'єктом якого виступає людина з притаманними їй якостями. При цьому об'єкт виступає суб'єктом своєї власної діяльності з саморозвитку, самовдосконалення, самонавчання: без звернення до внутрішніх сил, потенцій і потреб студента педагогічний процес не може бути ефективним;

2) для неї характерна висока автономність професії; підвищений ступінь професійної відповідальності (від рівня професійної підготовки фахівців залежить розвиток економіки країни, особистісне зростання людини);

3) поліфункціональна за характером діяльність (викладач постійно виконує декілька функцій – викладача, вихователя, дослідника, менеджера тощо): спрямованість не лише на засвоєння студентами знань і способів діяльності, а й на розвиток і становлення особистості, на побудову стосунків у групі, що створюють умови для реалізації цих цілей, на організацію позааудиторної виховної діяльності студентів, на створення у вищій школі освітнього й розвивального середовища тощо [10, с. 22]. Відтак, викладач вищої школи увесь час організовує активну пізнавальну діяльність студентів, спрямовану на вирішення ними все нових і нових завдань. При цьому вирішення цих завдань не є самоціллю навчання, а виступає засобом реалізації його основних освітніх функцій – забезпечення рівня підготовки майбутніх фахівців відповідно до вимог державного освітнього стандарту, що передбачає формування компетентності в обраній галузі й водночас їхній особистісний розвиток і становлення;

4) діяльність, яка потребує (усвідомлена необхідність) неперервного саморозвитку на основі педагогічної діяльності й наукових досліджень;

5) залежність ефективності освітньої діяльності як від тих, хто вчить, так і від тих, кого вчать;

6) неоднозначність критеріїв ефективності педагогічної діяльності;

7) підвищені соціальні вимоги до суб'єкту діяльності та його особистісних якостей;

8) виконання нескінченної кількості педагогічних завдань, кожне з яких передбачає усвідомлення кінцевої мети діяльності, способів її досягнення шляхом вирішення багатьох стратегічних і тактичних завдань професійного навчання, виховання й розвитку, що співвідносяться між собою й розв'язуються під час навчально-виховного процесу студентів.

Специфіка педагогічної діяльності вимагає від викладача вищої школи частоті зміни видів роботи і, водночас, періодичне повернення до одних і тих же робіт. Діяльність викладача впродовж багатьох століть була спрямована на збереження й передачу існуючих знань, духовних і культурних цінностей, вищих зразків діяльності, розвитку інтелекту заради вищої культури. Донедавна викладач був єдиним джерелом знань, а система професійної підготовки виконувала соціальне замовлення суспільства на формування гармонійно розвиненої особистості, але з переважанням якостей, що вимагав час та умови життя країни. Демократизація суспільства зумовила перехід до нової моделі вищої освіти, яка орієнтована на диверсифікацію освітніх програм вищої освіти, активізацію інноваційних процесів в освітянській галузі, індивідуалізацію навчального процесу, міждисциплінарну інтеграцію, зміну запитів ринку праці тощо. Відтак, постала необхідність адаптації вузів

до ринкового середовища через запровадження системи професійної підготовки і професійної мобільності конкурентоспроможних фахівців. Це, у свою чергу, докорінно змінює функції викладача вищої школи, орієнтує його діяльність на створення умов для формування в них потреб і здібностей суб'єкта навчального процесу, забезпечення норм усіх форм суспільної свідомості, вимагає від викладача високої кваліфікації не лише за спеціальністю, а й педагогічною.

Педагогічна діяльність у вищій школі – це діяльність, спрямована на реалізацію педагогічної (спеціально організованої) взаємодії (взаємних дій) викладача та студентів.

У навчальному закладі штучно створюються умови для оволодіння технологією усвідомленої дії, що засвоюється як соціокультурна модель поведінки в реальній практиці. Кожен студент (слухач) вбудовується в цю модель та оволодіває технологією усвідомленої дії. При цьому **особистим результатом його участі в педагогічному процесі стають зміни у свідомості:** професійних потреб (самовизначення), професійних норм (критеріїв діяльності) і професійних здібностей (засобів діяльності). Чим більшою мірою він сприяє вирішенню професійних проблем, тим вище результативність педагогічної діяльності викладача, тим вище якість його праці, кваліфікація.

Діяльність викладача вищої школи має високу соціальну значущість і займає одне з центральних місць у державотворенні, формуванні національної свідомості й духовної культури українського суспільства. У сучасну епоху викладач вищої школи повинен одночасно бути: викладачем (передає знання, стимулює активність студентів, формує навички та вміння); вихователем (здійснює всебічний розвиток особистості студента, формує професійні й психологічні якості); ученим (здійснює наукові пошуки в галузі дисципліни, яку викладає); менеджером (організовує аудиторні заняття, стимулює й контролює самостійну роботу студентів); експертом і консультантом (допомагає студенту орієнтуватися у світі наукової інформації).

Тому, нині **викладач вищої школи виконує чимало функцій**, серед яких:

- організаторську (керівник, провідник у лабіринті знань, умінь, навичок);
- інформаційну (носій найновішої інформації, новітніх технологій);
- трансформаційну (перетворення суспільно значущого змісту знань в акт індивідуального пізнання);
- орієнтовно-регулятивну (структура знань викладача визначає структуру знань студента);

- мобілізуючу (переведення об'єкту виховання в суб'єкт, самовиховання, саморух, самоствердження).

У процесі реалізації функцій педагогічної діяльності вирішуються такі **завдання**:

1) проектування (формування й конкретизація цілей навчального курсу з урахуванням вимог, що висуваються до педагогічної діяльності; планування навчального курсу з урахуванням поставлених цілей; урахування етапів формування розумових цілей; передбачення можливих перешкод у студентів під час вивчення курсу та шляхів їхнього подолання);

2) конструювання (відбір матеріалу для заняття з урахуванням здібностей студентської аудиторії до його сприйняття; підбір і розробка системи завдань, виходячи з поставлених цілей; вибір раціональної структури занять залежно від цілі, змісту й рівня розвитку студентів; планування змісту занять з урахуванням міжпредметних зв'язків; розробка завдань для самостійної роботи студентів; вибір системи оцінки й контролю знань студентів);

3) організація (використання педагогічних методів, адекватних ситуації; організація активних форм навчання й самостійного вивчення навчального предмету студентами; застосування технічних засобів навчання під час передачі інформації; зрозумілий виклад матеріалу, виокремлення ключових понять, закономірностей, побудова узагальнюючих висновків; створення тестів за курсом тощо);

4) соціально-психологічне регулювання (стимулювання студентів до постановки запитань, проведення дискусій; дисциплінування студентів; створення обстановки співпраці; оцінка рівня розвитку групи, визначення лідерів і неформальної структури групи; конструктивне вирішення конфліктів; управління психологічним станом суб'єктів педагогічного впливу; активізація пізнавальної діяльності студентів; саморегуляція психічних станів; встановлення й підтримка ділових взаємин із колегами, студентами, адміністрацією);

5) рефлексія (оцінка результативності, продуктивності розвитку й саморозвитку здійснюється суб'єктом через самоспостереження, самоіркування, самоаналіз). Таким чином, рефлексію в педагогічному процесі можна визначити як процес і результат фіксації суб'єктами (учасниками педагогічного процесу) стану свого розвитку, саморозвитку та причин цього. Рефлексивний характер педагогічної діяльності проявляється в тому, що викладач, організовуючи діяльність студентів, прагне поглянути на себе і свої дії очима своїх студентів, врахувати їхні думки, погляди, уявити їхній внутрішній світ, намагається зрозуміти відчуття та їхній емоційний стан.

Прогнозуючи взаємодію, викладач оцінює себе як учасника цієї взаємодії, учасника діалогу. При цьому саме викладач створює умови для виникнення міжсуб'єктних стосунків учасників педагогічного процесу. У процесі педагогічної рефлексії викладач ідентифікує себе з педагогічною ситуацією, що склалася, із тим або іншим змістом педагогічної взаємодії, зі студентами, зі своїми колегами, із різними моделями педагогічної діяльності, із різними педагогічними технологіями тощо.

Педагогічна рефлексія передбачає „взаємовідображення”, взаємооцінку учасників педагогічного процесу, „проникнення” викладача у внутрішній світ студентів, виявлення стану їхнього розвитку. Рефлексія в педагогічному процесі – це процес самоідентифікації суб'єкта педагогічної взаємодії з педагогічною ситуацією, що склалася, із тим, що становить педагогічну ситуацію: студентами, викладачем, умовами розвитку учасників педагогічного процесу, середовищем, змістом, педагогічними технологіями.

Виходячи з наведеного, **перцептивно-рефлексивні здібності викладача вищої школи** такі:

1) відчуття об'єкту (особлива чутливість викладача до того, який відгук об'єкти реальної дійсності знаходять у студентів, у якій мірі інтереси і потреби студентів виявляються при цьому, „співпадають” із вимогами педагогічної системи й викладача в навчально-виховному процесі. Ця чутливість подібна до емпатії та проявляється у швидкому, легкому та глибокому проникненні в психологію студентів, в емоційній ідентифікації педагога зі студентами та їхній активній цілеспрямованій спільній діяльності);

2) відчуття міри й такту (чутливість до міри змін, що відбуваються в особистості й діяльності студентів під впливом різних засобів педагогічного впливу, які зміни відбуваються – позитивні чи негативні, за якими ознаками можна про них говорити);

3) відчуття причетності (чутливість педагога до недоліків власної діяльності, критичність і відповідальність за навчально-науково-виховний процес).

Висновки. Завдання, висунуті перед університетом більше ста років тому, не втратили актуальності й сьогодні. Перед сучасною вищою школою стоїть нове соціальне замовлення: підготовка фахівця, здатного швидко реагувати на зміни в соціально-економічному середовищі, швидко адаптувати до нових умов свою професійну діяльність. Виконати таке замовлення може професійно-мобільний професорсько-викладацький склад вищої школи. Відтак, від освіти, як одного з інститутів соціалізації людини, очікують підготовку трудових ресурсів, які володіють високим ступенем професійної мобільності, й у кожного працівника виникає необхідність оновлення своїх

професійних знань або зміни кваліфікації, а також культурою міжособистісних взаємин у полікультурному середовищі, що сприяє визнанню культурної самобутності народів, розвитку політолерантної свідомості, і є показником сприйняття розмаїття світу, розвиває особистість, здатну до творчого саморозвитку в полікультурному суспільстві. Сучасний викладач вищої школи має володіти сукупністю знань, що дозволяють йому по-новому подивитися на педагогічну діяльність у вищому навчальному закладі. Сьогодні відбувається зниження ролі викладача як єдиного „держателя” наукових знань і натомість зростає його роль як експерта й консультанта, який допомагає студенту орієнтуватись у світі наукової інформації. Як результат, актуалізується проблема розвитку професійної мобільності самих педагогічних кадрів, обґрунтування умов її розвитку у викладачів.

Література

1. Гринько В. О. Особливості педагогічної діяльності викладача вищої школи у сучасну епоху / В. О. Гринько // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. - 2012. - Вип. 17. - С. 166-173. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2012_17_24.
2. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Основи педагогіки та психології вищої школи в Україні: Навч. пос. / Володимир Михайлович Галузинський, Микола Борисович Євтух – К.: ІНТЕЛ, 1995. – 168 с.
3. Гузій Н.В. Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти / Наталія Василівна Гузій. – К.: НПУ, 2004. – 243 с.
4. Кузьмінський А.І. Післядипломна педагогічна освіта: теорія і практика: Моногр. / А.І. Кузьмінський. – Черкаси: Вид-во ЧДУ, 2002. – 288 с.
5. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навч. пос. / Михайло Миколайович Фіцула. – К.: „Академвидав”, 2006. – 352 с.